

АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ЗАГРОЗ РОЗВИТКУ ДЕРЕВООБРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Ї Похильченко О.А., 2009

Питання формування кластерних структур з метою оптимізації регіональної економіки, зокрема, деревообробної промисловості, потребують ґрунтового дослідження. Проаналізовано сучасний стан галузі деревообробки в Україні, виділено її сильні і слабкі ознаки та перспективи на фоні економічної кризи. Визначено структуру та зміст мотивів інтеграції підприємств деревообробної промисловості під час організації їх у кластер.

The questions of forming of cluster structures with the purpose of optimization of regional economy, in particular, woodworking industry, need the detailed research. In the article the modern consisting of industry of woodworking is analysed of Ukraine, it is selected strong and weak sides and prospects on a background an economic crisis. Certainly structure and maintenance of reasons of integration of enterprises of woodworking industry during organization of them in a cluster.

Постановка проблеми

Взаємозв'язки деревообробної промисловості із багатьма іншими галузями економіки обумовлюють її роль у становленні економічного розвитку держави.

В Україні, зокрема, продукція деревообробної промисловості охоплює більш ніж 300 назв товарної продукції, яка поставляється на внутрішній і зовнішній ринки, що супроводжується тісною взаємодією із цілою низкою галузей, які виступають споживачами, так і постачальниками для неї. До таких галузей можна зарахувати машинобудування, хімічну та легку промисловість, транспорт, зв'язок, будівництво тощо. Однак внаслідок наявності як внутрішніх, так і зовнішніх стримувальних факторів розвитку, дія яких ще більшою мірою посилюється внаслідок економічної кризи, актуальним видається пошук шляхів підвищення рівня конкурентоспроможності галузі деревообробки. Першочерговими завданнями для досягнення цієї мети є налагодження ефективної взаємодії між виробниками, споживачами, фінансово-кредитною системою, органами місцевої влади та елементами інфраструктури з метою прийняття таких управлінських рішень, які б максимально задовольняли економічні інтереси усіх суб'єктів у відносинах, пов'язаних із деревообробною сферою. Ефективною формою забезпечення такої співпраці і є кластери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженням та аналізом теоретичних та практичних аспектів кластерних утворень, їх ролі та місця у підвищенні конкурентоспроможності регіонів, країн та безпосередньо самих учасників займається широкий загал науковців. Серед зарубіжних спеціалістів насамперед потрібно відзначити М.Портера (засновника теорії кластерів) та М. Єнрайта, а серед вітчизняних авторів – С.І. Соколенка, М.П. Войнаренка, В.І. Дубницького. Проте питання формування кластерних форм оптимізації регіональної економіки і, зокрема, деревообробної промисловості, особливо в умовах економічної кризи залишаються недостатньо дослідженими та потребують ґрунтового вивчення.

Формулювання цілей статті

Метою написання статті є висвітлення сучасного стану деревообробної промисловості, її сильних та слабких ознак, перспектив на фоні економічної кризи та ролі кластерних утворень в підвищенні рівня її конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу

Як вже зазначалося вище, значення деревообробної промисловості в економіці України визначається тим, що в сучасних умовах практично немає такої сфери господарства, де деревина і продукція її переробки не відігравали б істотної ролі. Деревина лежить в основі виробництва будматеріалів, меблів, паперу та іншої продукції, що дозволяє розглядати її як об'єкт жорсткої конкуренції між “лісовою” економікою і деякими іншими секторами, а також сільське господарство, промисловість, будівництво, транспортну інфраструктуру тощо [1].

Деревина слугує сировиною як при виробництві засобів виробництва, зокрема предметів праці (круглий ліс, пиломатеріали, фанера, деревні плити, метиловий спирт тощо), так і предметів споживання (меблі).

Найтипівішим структурним представленням деревообробної промисловості, як підкомплексу лісопромислового комплексу, є включення в неї таких галузей виробництва: лісопильної, фанерної і меблевої промисловості, виробництва деревно-стружкових і деревноволокнистих плит та будівельних матеріалів з лісу (вікна, двері, паркет) [2]. Згідно з класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), можна виділити такі види економічної діяльності, які входять до її складу: “Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів” та “Виробництво меблів”.

Основними видами продукції деревообробної промисловості є пиломатеріали, деревні плити для потреб будівництва, заготовки і деталі для вагоно-, авто-, суднобудування, а також машинобудівна дерев'яна тара, меблі тощо. Сировинна база деревообробної промисловості України складається з деревини, яку заготовляють у місцевих лісах, та деревини, що привозять з Росії та Білорусії.

Підприємства деревообробної промисловості, характерною ознакою яких є найбільша концентрація як заготівлі, так і споживання деревообробної продукції, традиційно розміщуються у місцях зосередження лісосировинних ресурсів – на Поліссі, у Передкарпатті і Закарпатті.

Найбільш потужною серед деревообробних галузей промисловості України є меблева, у якій зайнято 47 % промислово-виробничого персоналу та виробляється 40 % товарної продукції підкомплексу. Центрами виготовлення меблів є Київ, Житомир, Одеса, Харків, Чернівці, Львів, Мукачеве, Луганськ, Дніпропетровськ, Донецьк. Серед спеціалізованих підприємств з виробництва меблів виділяється Івано-Франківська, Житомирська, Київська імені В.Н. Боженка меблеві фабрики, а також Дрогобицький, Львівський, Молочанський меблеві комбінати.

Розвитку деревообробної промисловості в Україні сприяють такі асоціації, засновані на добровільному об'єднанні учасників: Асоціація “Меблідеревпром”, заснована меблевими та деревообробними підприємствами (близько 80 учасників, загальний обсяг виробництва яких становить більш 500 мільйонів доларів) з метою сприяння розвитку законодавчої бази та комерційно-фінансової діяльності деревообробних та меблевих підприємств України, координування проведення Єдиної технічної та комерційної політики підприємств, надання практичної допомоги членам асоціації в розвитку і зміцненні виробничої, технічної, економічної та соціальної бази, організації виставок, конференцій і семінарів з напрямків діяльності Асоціації та ін.; – Асоціація виробників паркету України (АВПУ), заснована підприємствами – виробниками паркету (5 учасників: ПП “Компанія “Інекс Укр Паркет” (Київ), ТОВ “Норд – Ест” (Закарпаття), ПФ “Вуд” (Хмельницький), ТОВ “Сігма Тулз” (Київ), ТОВ “Пирятиндрев” (Полтава)), яка є членом в Раді національних асоціацій товаровиробників. Нещодавно групою постачальників деревообробного обладнання (“Бюро-М”, “ГолденТрейд”, “Діос”, “Маркетліс”, “Редакція газети “Деревообробник”, “Ройек-Львів”, “СтанкоДніпро”, “Центр технологій деревообробки”, “Ющишин”) ініційовано створення Української Асоціації Деревообробного Обладнання (вересень 2008 р.). Мета утворення – розвиток ринку, обмін інформацією та вирішення спільних завдань.

За даними Державного комітету статистики України, динаміка обсягів виробництва продукції деревообробної промисловості (крім меблів) протягом 2003–2007 рр. характеризувалась щорічним зростанням [3]. Зокрема, у 2007 р. спостерігалась диспропорція у перевищенні темпів зростання продукції деревини, основною складовою якої є деревні плити, над темпами виробництва меблів. Однак, вже

наступного року внаслідок несприятливої ринкової кон'юнктури, невирішеності сировинного питання (головною проблемою всіх виробників плит як і раніше залишається забезпечення підприємств сировиною – деревиною: в Україні, по-перше, використовується абсолютно весь природний річний приріст деревини близько 14 млн куб. м у рік., а по-друге, існує монополія держлісгоспів на лісові ресурси, що не повною мірою дозволяє використовувати позитиви аукціонної форми їх придбання) та наслідків економічної кризи, спостерігається спад обсягів виробництва на 10 % та зменшення частки у загальному обсязі продукції, виробленої промисловістю з 0,8 до 0,7 % (див. табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2003 – I кв. 2009 рр.

(у млн. грн. – в діючих цінах відповідного року)

Найменування / роки	2003	2004	2005	2006	2007	2008	I кв. 2009 р.
Всього промисловість	289117,3	400757,1	468562,6	551729	717076,7	779126,8	200089,7
<i>Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів</i>	2264,1	2998	3719,4	4454,6	5796,4	5209,6	1351,5
Частка в загальному обсязі продукції, виробленої промисловістю	0,8 %	0,7 %	0,8 %	0,8 %	0,8 %	0,7 %	0,7 %
Темп росту (ланц.),%		132,4 %	124,1 %	119,8 %	130,1 %	89,9 %	
<i>Виробництво мебелі</i>	431,7	514,1	684,8	825,3	946,2	870,7	<i>Немає даних</i>
Частка в загальному обсязі продукції, виробленої промисловістю	0,15 %	0,13 %	0,15 %	0,15 %	0,13 %	0,11 %	-
Темп росту (ланц.),%		119 %	133 %	121 %	115 %	92 %	-

Ця тенденція утримується також і в I кварталі 2009 р. Що стосується виробництва меблів, то тут динаміка обсягів продукції виглядає так: якщо протягом 2003–2007 рр. продаж меблів стабільно зростає, характеризуючи цей ринок як привабливий для ведення успішного бізнесу, то вже за результатами 2008 р. спостерігається його зменшення як в абсолютному розмірі, так і частки цього виду продукції в загальному обсязі виробленої продукції промисловістю, досягаючи найменшого свого значення 0,11 %. Отже, до негативних факторів, які сприяли зменшенню обсягів реалізації продукції деревообробки у 2008 р. необхідно зарахувати нестабільну ситуацію на споживчому ринку, зменшення реальних доходів населення та порушення роботи банківської системи.

Однією із характерних ознак деревообробної промисловості є домінування імпорту в цій галузі (особливо у виробництві меблів), що є фактором стримування розвитку національного виробника. Розглянемо детальніше динаміку експортно-імпортних операцій у деревообробній промисловості протягом останніх восьми років (див. табл. 2).

Як бачимо, на фоні загального переважання імпорту, торгове сальдо продукції деревини, крім меблів, характеризується позитивним значенням протягом всього досліджуваного періоду часу. Однак, за темпами зростання, починаючи із 2005 р., приріст імпорту випереджає експорт на 24 % та 20 % у 2005–2006 рр. та 49 % у 2008 р. Водночас, і зовнішнь-торговельне сальдо операцій із меблевою продукцією вказує на значну частку імпортової продукції, що пов'язано, насамперед, з її високою якістю порівняно з українськими товарами і яка, починаючи із 2001 р., неухильно зростає. Найбільше зростання імпорту спостерігається у 2008 р. і пов'язане, зокрема, із скороченням внутрішнього виробництва (імпорт меблевої продукції перевищує експорт на 253420,2 тис. дол.). Необхідно також відзначити, що протягом 2003–2005 рр., а також у 2007 р. темпи зростання експорту меблів перевищували темпи зростання імпорту. Однак загальну картину переважання імпортних меблів це не змінило.

Структура зовнішньої торгівлі продукцією деревообробної промисловості за 2001–2008 рр.
(у тис. дол.)

Найменування / Роки	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Торгове сальдо, усього (тис. дол.)	489 641,68	980 260,30	59 416,30	3 676 287,50	-1 854 346,70	-6 666 786,70	-11 421 859,40	-18 531 942,90
<i>Торгове сальдо, деревина і вироби з деревини</i> (тис. дол.)	<i>159</i> <i>603,95</i>	<i>207</i> <i>502,54</i>	<i>279</i> <i>300,61</i>	<i>364</i> <i>394,60</i>	<i>339</i> <i>857,05</i>	<i>345</i> <i>618,20</i>	<i>463</i> <i>997,30</i>	<i>270</i> <i>234,40</i>
Торгове сальдо, деревина і вироби з деревини (за темпом росту)		9 %	-9 %	3%	-24 %	-20 %	-4 %	-49 %
<i>Торгове сальдо, меблі</i> (тис. дол.)	<i>-7</i> <i>174,02</i>	<i>-13</i> <i>967,14</i>	<i>-11</i> <i>969,46</i>	<i>-14</i> <i>582,25</i>	<i>-18</i> <i>144,95</i>	<i>-56</i> <i>829,80</i>	<i>-68</i> <i>500,30</i>	<i>-253</i> <i>420,20</i>
Торгове сальдо, меблі (за темпом росту)		-10 %	10 %	2 %	1 %	-19 %	4 %	-48 %

Деревообробна продукція імпортується з 61 країн світу. Головними постачальниками є країни СНД – 17,1 % від загального обсягу імпорту, з країн Європи надходить 57,5 % загального обсягу імпортованої продукції. Найбільшими країнами-імпортерами є: Італія – 15,6 % від загального обсягу імпорту, Польща – 8,6 %, Туреччина – 8,6 %. Німеччина – 4,1 % [4].

Отже, ситуація в деревообробній промисловості є доволі складною. Одним із поширених методів оцінки середовища з метою виявлення сильних та слабких ознак об'єкта, що досліджується з одночасним визначенням можливостей та загроз, які притаманні зовнішньому середовищу є методика проведення SWOT-аналізу. Цей метод має широке застосування та може успішно використовуватися в стратегічному аналізі і при визначенні перспектив компаній, будь-яких організацій, країн чи регіонів та побудови стратегій найрізноманітніших галузей діяльності. Таблиця SWOT-аналізу в застосуванні до деревообробної галузі виглядатиме як табл. 3.

Враховуючи виконаний аналіз функціонування деревообробної промисловості, можемо окреслити коло першочергових завдань. Серед них виділимо такі: визначення основних шляхів та інструментів виявлення слабких місць в розвитку цієї галузі та мінімізації дії потенційних загроз зовнішнього середовища. Один із перспективних варіантів – утворення територіально-виробничих структур типу кластерів. Відомо, що кластерні структури дозволяють оптимально поєднувати як процеси кооперації, так і процеси спеціалізації, тим самим створюючи необхідні умови для підвищення стійкості вітчизняних виробників деревообробної продукції та випуску ними конкурентоспроможної продукції. Прикладом успішно функціонуючого кластеру є кластер деревообробки в Словенії, який нині об'єднує підприємства галузі лісної та деревообробної промисловості, а також найбільші дослідницькі інститути в лісному секторі. На його основі виготовляються практично повний асортимент продуктів, починаючи від напівфабрикатів, будівельної арматури та фурнітури до широкого спектра меблів. Обмін знаннями та досвідом між членами кластеру дав можливість отримати ключові компетенції в реалізації науково-дослідних проектів, а завдяки кооперації та об'єднанню усіх компонентів виробничого процесу, від постачальників сировини до споживачів кінцевого продукту, а також обслуговувальну сферу, а також представників науки, можливим стало підсилення конкурентних позицій членів кластеру на національному ринку [5, с. 35–36]. Успішним також є досвід функціонування лісопромислового кластеру у Фінляндії, який охоплює виробництво деревини та продуктів її переробки, паперу, меблів, поліграфічного та пов'язаного з ним обладнання. Тісна взаємодія фірм цього кластеру в поширенні знань забезпечує їм конкурентні переваги перед основними торговельними суперниками.

Матриця первинного SWOT-аналізу деревообробної галузі України

<p>Сильні сторони деревообробної галузі</p> <ul style="list-style-type: none"> – наявність внутрішніх та зовнішніх ринків збуту; – зростаючий попит на продукцію; – наявність природних ресурсів; – наявність кваліфікованої робочої сили; – нерозкритий потенціал розміру ринку; – наявність добровільних об'єднань підприємств деревообробної промисловості, діяльність яких спрямована на створення більш сприятливих умов їх розвитку. 	<p>Можливості деревообробної галузі у зовнішньому середовищі</p> <ul style="list-style-type: none"> – розвиток процесів інтеграції для посилення зв'язку між торговельним та виробничим капіталами шляхом об'єднання підприємств та досягнення на цій основі конкурентних переваг; – розвиток процесів спеціалізації шляхом переходу на повний цикл обробки деревини, починаючи від виробництва лісоматеріалів і завершуючи виробництвом меблів та іншої готової продукції. – відновлення міжгалузевих зв'язків технологічно пов'язаних галузей: деревообробної з лісовим господарством, машинобудівною, хімічною та легкою промисловістю завдяки формуванню нових територіальних структур; – одержання позитивних ефектів від вступу до СОТ (зростання конкуренції, вихід на нові ринки збуту завдяки меншій ціні на продукцію порівняно із загальноєвропейською); – технологічне оновлення виробництва, зокрема, за рахунок допомоги підприємств – членів УАДО деревообробникам та меблярам у зменшенні собівартості продукції завдяки впровадженню сучасних технологій; – проведення на державному рівні заходів по захисту внутрішнього ринку, оптимізації ставок ввізного мита на меблі та продукцію деревообробки, скасування антидемпінгових квот на імпорт плит ДСП, покращанню забезпечення підприємств галузі лісоматеріалами, залученню інвестицій тощо.
<p>Слабкі сторони деревообробної галузі</p> <ul style="list-style-type: none"> – відсутність належного технологічного рівня; – досить значний поріг входження в деревообробний бізнес (складає 300–500 тис. дол.) 	<p>Загрози зовнішнього середовища для деревообробної галузі</p> <ul style="list-style-type: none"> – посилення імпорту; – загострення конкуренції; – повне або часткове поглинання вітчизняних виробників західними компаніями;
<p>Слабкі сторони деревообробної галузі</p> <ul style="list-style-type: none"> – підвищення цін на енергоносії та матеріали, що створює неконкурентне середовище на вітчизняному ринку; – проблеми сировинного характеру: вже зараз в Україні деревообробникам не вистачає 200–300 тис. куб. м лісу; – значний тиск на внутрішній ринок з боку імпортерів; – низька частка промисловості в загальному обсязі ВВП; – складне фінансове становище підприємств; – слабкий зв'язок між торговельним та виробничим капіталами; – незначна підтримка держави. 	<p>Загрози зовнішнього середовища для деревообробної галузі</p> <ul style="list-style-type: none"> – негативні ефекти від вступу до СОТ (зростання вимог міжнародних стандартів та екологічної безпеки, вимог споживачів до якості, сервісного супроводу, технологічного рівня продукції, застосування високорозвиненими країнами сучасних енерго – та ресурсозберігаючих технологій, послаблення обмежень для них з боку розвинених країн); – процеси стагнації в економіці України, що загрожують довготривалими процесами виходу із кризи банківської системи та тривалим падінням купівельної спроможності населення;

У статті на прикладі Закарпатського регіону України зроблено спробу визначити та уточнити мотиви інтеграції підприємств деревообробної промисловості в кластерну структуру. Відзначимо, що в Україні вже діє два кластери в сфері деревобробки та мебельного виробництва у Рівненській області на базі ТОВ “Свиспан Лімітед” (спеціалізація – виробництво ДСП необроблених і ламінованих плит) і

“ОДЕК” Україна” (найбільший виробник сортової, великоформатної, водостійкої, екологічно безпечної фанери), що об’єднують в сукупності близько 20 підприємств та забезпечують 760 робочих місць [6, с. 146]. У 2006р. було започатковано проект “Кластерний аналіз лісового господарства, деревообробної та меблевої промисловості Закарпатського регіону України” в межах Швейцарсько-українського проекту розвитку лісового господарства FORZA, координатором якого виступив Швейцарський фонд розвитку та міжнародного співробітництва “Інтеркорпорейшн”. Результати аналізу показали, що лісовий сектор посідає основне місце в економіці цього регіону, лісовий ресурс Карпат виконує низку важливих функцій – економічну, екологічну, соціальну. Процес поступової консолідації усіх компаній лісового сектора значно прискорюється, що створює платформу для ширшого використання сучасних методів залучення інвестицій: стратегічного партнерства, створення пулів інвесторів, формування інтегрованих структур. Майбутнє лісового кластеру Карпат полягає у забезпеченні глибокої комплексної переробки сировини, формуванні сучасних форм лісництва, введенні лісової сертифікації як необхідного компоненту підвищення експорту продукції на вимогливі ринки Європи [1]. Також відзначимо, що в Закарпатській області сьогодні діють такі проекти: проект “регіональне врядування та розвиток” (РВР), який сприяє формуванню відкритих, відповідальних та дієвих органів влади на регіональному рівні, що реагуватимуть на потреби громад і застосовуватимуть стратегічний підхід до досягнення цілей розвитку; проект “Місцевий розвиток, орієнтований на громаду” – впровадження невеликих за обсягом громадських ініціатив (міні-проектів), зокрема, у таких сферах, як енергетика (енергозберігаючі заходи, збільшення використання відновних джерел енергії тощо), навколишнє середовище (утилізація відходів, знешкодження запасів пестицидів тощо), комунальне водопостачання та комунальний транспорт[7].

Аналізуючи теорію кластерів та світовий досвід її застосування, можемо констатувати, що на території Закарпатської області присутні всі притаманні кластерній структурі взаємопов’язані і взаємодоповнюючі елементи, які, підсилюючи один одного, здатні сприяти підвищенню конкурентоспроможності деревообробного комплексу і регіону загалом. У табл. 4 наведені потенційні учасники кластеру в сфері деревообробки в Закарпатській області:

Отже, деревообробний кластер поєднує комплекс галузей і підприємств, що інтегрують лісове господарство, лісозаготівлю, хімічний комплекс, деревообробку, транспортну та обслуговуючу інфраструктуру області. Ядром цієї системи виступатиме конкурентоспроможне деревообробне виробництво, що включатиме як випуск деревостружкових плит, фанери, струганого та луценого шпону, так і виробництво готової продукції: меблів, паркету. Мета формування кластеру – виробництво конкурентоспроможної продукції та її вихід на міжнародний ринок.

На рис. 1 наведена схема, що розкриває структуру та зміст мотивів інтеграції підприємств деревообробної промисловості Закарпатського регіону в кластерну структуру:

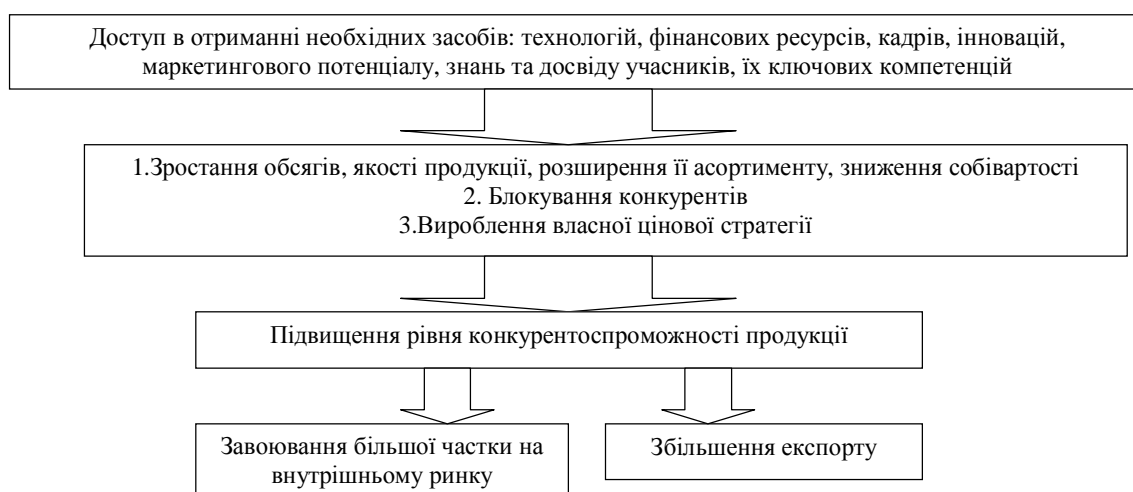

Рис. 1. Структура та зміст мотивів інтеграції підприємств у кластери

**Сфера діяльності
та учасники потенційного деревообробного кластеру в Закарпатському регіоні**

Економічний регіон України	Область	Сфера діяльності деревообробного кластеру	Рекомендовані учасники деревообробного кластеру	Функції учасників
Закарпаття	Закарпатська	Виробництво власних напівфабрикатів та готової продукції масового вжитку	Асоціація “Меблідеревпром”, Асоціація виробників паркету України, Українська Асоціація Деревообробного Обладнання	Сприяння розвитку підприємств-учасників кластеру
			Держкомлісгосп	Забезпечення лісовими ресурсами, вирішення цінових питань їх продажу
			Мінтранс	Перегляд тарифів на перевезення технологічної сировини (в сторону їх зменшення), що дозволить підприємствам зменшити собівартість продукції та підвищити конкуренто-спроможність за ціною.
			Хімічний комплекс	Зниження цін на карбомідоформальдегідні смоли та їх компоненти, які використовуються у виробництві деревних плитних матеріалів
			Вітчизняні постачальники деревообробного обладнання	Постачання сучасного деревообробного обладнання, необхідного для виробництва напівфабрикатів та готової продукції
			Ядро кластеру – деревообробні підприємства	Забезпечення виробництва із замкненим циклом: починаючи від виробництва ДСП, фанерного виробництва та виробництва струганого та лушеного шпону і закінчуючи готовою продукцією: меблі, паркет.
			Канали збуту – мережа торгових посередників	Збут кінцевої продукції
			Обслуговуюча сфера: логістичні системи, фінансово-кредитна система, наукова сфера	Виконують роль інфраструктурного забезпечення

Отже, кластерна форма організації підприємств в деревообробній промисловості може стати ефективним інструментом вирішення завдання підвищення конкурентоспроможності продукції цієї галузі. Завдяки поєднанню кооперації та спеціалізації кластери здатні перетворити потенційні можливості зовнішнього середовища, в якому діють деревообробні підприємства, у їх сильні ознаки.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Виконаний аналіз стану та тенденцій розвитку деревообробної галузі виявив її сильні та слабкі ознаки, що дало можливість визначити основні перспективи розвитку. Досвід успішного функціонування кластерів у розвинених країнах світу, зокрема, у сфері деревообробки, актуалізує їх створення і в умовах України. Визначено структуру та зміст мотивів інтеграції підприємств деревообробної промисловості при організації їх в кластер на прикладі Закарпатського регіону. Подальшим завданням є поглиблене вивчення механізму взаємодії учасників кластеру з метою побудови структур, здатних виробляти конкурентоспроможну продукцію світового рівня якості.

1. Соколенко С.І. *Інвестиційний та інноваційний розвиток Карпатського регіону – кластер лісової і деревообробної промисловості* // <http://www.sokolenko.com/clusters/58>. 2. Тарангул Л.Л., Горленко І.О., Євтушенко Г.І. *Розміщення продуктивних сил: Посібник*. – К., 2000 – 264 с. 3. *Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001-2007 роки, за 2008 рік (уточнені дані) та за січень-квітень 2009 року* – <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 4. *Експорт – імпорт окремих видів товарів за країнами світу* // *Статистичні дані – Державний комітет статистики*. – http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2008/zd/e_iovt/e_iovt_1008.htm. 5. *Посібник з кластерного розвитку. Україна: Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах EuropeAid/ 121495/C/SV/UA*. – К., 2006. – 38 с. 6. *Трансформація промислового комплексу регіону: проблеми управління розвитком: Монографія* / В.И. Ляшенко, И.В.Бондаренко, С.Б. Колодинский, А.Н. Рыженков, Ю.С. Погорелов, Е.Е. Шапран и др. / Под общ. ред. В.И. Дубницкого, И.П. Булева. – Донецк: ДЭГИ, ООО “Юго-Восток, Лтд”, 2008. – 548 с. 7. <http://www.carpathia.gov.ua/main/en/publication/content/2457.htm>.